

vetkezéséppen a közösségi elvet, a centripetális irányultságot kell támogatnia. Valahol az elmondottakból bomlik ki az a továbbmutató gondolat, amely Szentelekyt az alapértékek tekintetében értetlen érzékenységgel és a szellemiség nélküli életforma iránti ellenszenvével párosulva aktivitásában való kibontakozásra ösztönzi. A tevékeny szemlélet tehát a kisebbségi kultúra gondolatkörében, a regionális vonzódásokban leli meg az egzisztenciális formát, a kollektív idealitásban, a kollektivista etikában gyökerezőt, egyes írásaiban határozottan az individuális ellenében. Az a momentum nyer hát jelentőséget gondolkodásában, amelyben az „alanyi megrendülés”, a közösségi kibontakozás ösztönét táplálja. Azonban ha Szenteleky meg is ragadta azt a pozitív pontot, amelyből kiindulva a kibontakozásszerű hangok erősödnek fel, sohasem iktatta ki, mert nem iktathatta ki a válságvonatkozásokat. A *Krónikák* kapcsán tehát teljes szemléleti átváltozásról nem beszélhetünk, gondolkodása kettősségbe hajlik: egyik oldalon továbbra is a „bizonytalan és csüggedős élet” átérzése és lesújtó véleményezése, a másikon azonban a tenni akarás, a szerepvállalás, sőt az imperatív magatartás jellemzi. Más szemszögből közelítve ez az az ambivalencia, amelyet Utasi Csaba a „tagadva affirmál” gesztusában ismert fel.

ARANY, MADÁCH – SZENTELEKY ÉS A HAGYOMÁNY

GEROLD LÁSZLÓ

*„A régiek közül Petőfi, Arany és Madách voltak a kedvencei ...”
(Bisztray Gyula)*

Arról szeretnék szólni, amiről – ismereteim szerint – eddig Szenteleky Kornéllal kapcsolatban nem írtak: hagyományképéről. Mielőtt azonban bárki is megdicsérne, mert felfedeztem a vajdasági – ahogy a húszas-harmincas években írni és mondani kellett: vojvodinai – magyar irodalom szervezőjének, kisebbségi Kazinczyknak életében s a róla szóló irodalomban egy fehér foltot, sietek kijelenteni: szinte természetes, hogy erről a kérdésről nem esik szó a Szenteleky-irodalomban. Természetes, mert az életmű, a művek és kivált a szervező-szerkesztői munka viszonylatában valóban jelentéktelen, mit írt Szenteleky a magyar író ősokról, régmúlt korok műveiről. A teljesebb Szenteleky-képhez azonban hozzátartozik, s így talán mégsem egészen mellékes legalább felemlíteni, kikre figyelt, hivatkozott. Lássék, hogy annak, aki anynyira a jelenben és a jövőt formáló feladatoknak élt, mint Szenteleky, mit jelent irodalmi hagyományunk.

Néhány cikk- és levélbéli utalás mellett részletesebben, külön dolgozatban Szenteleky *Arany János*ról és *Madách Imréről* írt. (A mottóként kiemelt Bisztray Gyula)

ray-idézet Petőfit is említi, ismereteim szerint róla Szenteleky nem írt, neve hivatkozásaiban is ritkán fordul elő.)

Szenteleky Kornél mélyen a jelenben élt, miközben a jövőt tervezte, idejét, erejét a jugoszláviai magyar irodalmi élet mindennapjai kötötték le, és jövője foglalkoztatta. A Bácska érdekelte „mint művészi és szellemi egység”, a vers a Vajdaságban, meg hogy milyen szellem, milyen irodalom tenyész(het) az „ákácok alatt”, s hogy mit jelent itt az írói felelősség. Ha tágabb horizontokra nyitotta tekintetét, akkor a modern művészetekbeli törekvéseket és irányokat próbálta közelebb hozni, megértetni környezetével, író társaival, akiktől a modern vajdasági magyar irodalom kialakítását várta, remélte. Általában a modernség érdekelte, a közelmúltból mindenekelőtt Ady, kevésbé a múlt század vagy a régebbi korok. Sőt, azt is megkockáztatnám, hogy a korabeli délszláv irodalom is inkább figyelmének homlokterében állt, mert – úgy érezte – szervesen beletartozik irodalomteremtő programjába az itt élő népek irodalmának ismerete, a kölcsönösség szorgalmazása, bár nagyon is jól tudta, hogy az új nemzedék, amely az iskolában nem tanult magyarul, nem szerzett magyar irodalmi ismereteket, képviselőinek „abban az esetben, ha írni akarnak, nemcsak olvasniok kell, hanem tanulniok is. Nemcsak a helyes és tiszta nyelvet kell megtanulniok, hanem a magyar irodalom történetét is. Irodalomtörténeti ismeretek nélkül nehéz elképzelnünk költői lendületet, írói munkát és önkritikát”.

Így ír Szenteleky *Irodalmi önképzés* című cikkében 1932-ben, ugyanabban az évben, melyben Arany Jánosról írja s jelenteti meg szép esszéjét. Hogy nem véletlenül említi a magyar irodalom szegényes ismeretét éppen, amikor Arany Jánossal foglalkozik, bizonyíthatja egy levélrészlet is. Fekete Lajosnak írja 1932. február 25-én: „Nem várok elismerést, hiszen munkámat senki sem tekintheti át, még megértést sem várok, de ezek a felületes, fitymáló megjegyzések fájnak. Kristálynak, Magisternek, Sziráknak, Czakó Tibornak már mégis illene tudni, mi az itt: irodalmat csinálni és írókat nevelni, mikor a húszévesek közül már senki sem tud magyarul és Vörösmartyról, Petőfiről vagy Aranyról legfeljebb csak hallottak. Roppant szomorú leveleket kapok olyan magyar fiúktól, akik – mielőtt elnyelné őket a délszláv tenger – megkísérlék elérni az északi partot: nyelvüket, kultúrájukat”. Nem kétséges, már ekkor, 1932 februárjában érlelődik benne a néhány hónappal későbbi Arany-írás, „Holnap egy Arany-cikket küldök bevezetőül. . .” – írja Csuka Zoltánnak Újvidékre október 22-i keltezésű levelében.

Arany-esszéjét a költő halálának fél évszázados emlékére írta, s a Madách-tanulmánnyal együtt abban a kis kötetben kapott helyet, amelynek címe – *Ugartörés* – jelképesnek is tekinthető, hiszen írásai szellemi, irodalmi ugárunk felszántásának szándékával készültek, s ilyenformán úgy is tűnhet, hogy az Arany- és a Madách-írás nem tartozik szervesen közéjük. Meg is jegyzi az utószószzerű jegyzetben Herceg János: „A Madáchról és Arany Jánosról írott tanulmányokat inkább a kegyelet soroztatta velünk ebbe a kötetbe.” Ugyanis: „Szenteleky nem foglalkozhatott olyan elmélyüléssel a nagy magyar költőkkel,

ahogyan azt tudásban és ismeretekben gazdag egyéniségétől elvárhattuk volna. Nem bonthatta ki új, egyéni szempontjait, többé-kevésbé kompillálnia kellett, hogy olvasói megértsék”. Ezért is minősíthette a jegyzetíró a két tanulmányt „Szenteleky hősi magatartásának emlékéül.” Olyanoknak írt a két nagy íróról, akik legfőljebb ha nevüket ismerték, ismerhették. Meg talán azért is hősi tett, mert Szentelekynek, míg Aranyról és Madáchról írt, sikerült felülemelkednie a mindennapok mindennél fontosabbnak tartott feladatvállalásán, újból az „esszéíró finom műszereit” vette kezébe. Mindkét írás, ahogy az írók készítette íróportrékra rendre jellemző, arckép és önarckép is egyszerre. Szenteleky is Aranyról és Madáchról ír, de közben önmagát látja, önmagára gondol. Ezt nyilván a tárgyválasztás is alátámaszthatja. Nem véletlenül éppen a „hallgatag, önmagába mélyedő”, „schizotim típus” Aranyról ír, aki „mélyen – mint ő – a lelkében hordozza fájdalmas ellentmondásait”. Ilyennek látja Szenteleky Aranyt, miközben írásában felismerhetően részben az *Őszikék*-ről író Péterfy-, részben a lírikus ellenében az epikus költőt túlhangsúlyozó Gyulai-féle Arany-képet interpretálja, ugyanakkor azonban nem mulasztja el felemlíteni, hogy Arany János „csodálatosan szilárd és változatlan” irodalmi értékének magyarázata „a tökéletesség”. Tökéletes a formakezelése és tökéletes a nyelve. S ha közben nem feledkezünk meg róla, s nem feledkezhetünk meg, mert írásainak zöme ezt sugallja, hogy Szenteleky megszállottan vállalja és gyakorolja az írónevelés szép, de nagyon is veszélyes feladatát, akkor az Arany János-i tökéletesség hangsúlyozását akár példamutatásnak tekinthetjük.

Ha az Arany-esszé többek között alkalmul szolgálhat irodalmunk szervezője-szerkesztőjének, hogy hivatkozzék a követendő eszményre, a Madách-tanulmány a drámával is kísérletező író, különben színikritikákat megjelentető és a kortárs magyar dráma kérdései iránt érdeklődő Szenteleky szempontjából lehet tanulságos, annál is inkább, mert drámái szövegei – *Aki eljő, s aki elmegy*, kivált pedig *A fény felgyűl és ellobog* – kétségtelenül *Az ember tragédiájának* hatását mutatják. Mindkét mű, akárcsak írói opusának zöme, a pesszimizmus vonzáskörét jelzi, bennük a magára maradt emberről, az ember feloldhatatlan magányáról vall. Ezt látja elsősorban *Az ember tragédiájában* is, melynek szerzőjét a múlt század két, Madáchhoz hasonlóknak vélt egyénisége, a filozófus Schopenhauer és a költő Leopardi mellé állítja. Ők hárman fejezik ki Szenteleky szerint legpontosabban, hogy „az emberiség fejlődésébe vetett hit fájdalmas megcsúfolt álom marad”. Madách esetében ennek magyarázatát a Taine-féle miliőelmélet alkalmazásával kívánja nyújtani. Életrajzában hangsúlyozza vissza-visszatérő betegségét s felesége viselkedését, az a fizikai, ez a lelki fájdalmat okozta, s így jut el a tanulmány kulcsmondatáig: „Madách egyedül marad.” Ennek következménye lesz, hogy „nagy csalódásával” bezárkózik „bolt-hajtásos dolgozószobájába”, ahol – „nagy, sötét, sivár magányban” – megszületik „a legnagyobb magyar drámai írás: *Az ember tragédiája*”.

A mű elemzése – a haladás gondolatának szempontjából –, gondolati rétegeinek sorba vétele, a *Fausttal* való előnyös összevetése, irodalmának és műfaji, világirodalmi családfájának elősorolása, valamint a Paulay-féle színrevitel-

nek mint színházi tévedésnek említése után tér vissza Szenteleky kiindulópontjához – *Az ember tragédiájának* pesszimizmusához. Madách művében, „akárcsak Leopardi költeményeiben vagy Schopenhauer filozófiájában”, Szenteleky „fájdalmas megtisztulást” érez. „Úgy érezzük – írja –, hogy magas csúcsra vezet, ahol hatalmas, hideg szél hadonászik, de ahonnan végtelen horizontok nyílnak szemünk előtt. Kicsinyek vagyunk, porszemek vagyunk, de beismerésünk nemes, nagyszerű, felemelő szomorúság.” S amikor Szenteleky köszönetet mond „a vigaszos világosságért”, amit *Az ember tragédiája* nyújt, „a mély messzeségért, a szép, nagy szomorúságért, amelyet nekünk adott”, akkor ez a Madáchéhoz rokon írólélek s ember köszönete. Azt kapta ő Madáchtól és drámájától, amit az irodalom szerepének, értelmének érez, hogy az embert, ezt a pirinyó porszemet megismerteti s megajándékozza a végtelen fenséges játékkal, „a napsugár kéréjébe” taszítja, s „ebben a ragyogó világosságban csilloghatnak, csodálkozhatnak és megsemmisülhetnek”.

Az 1927-ben írt Madách-tanulmány Szenteleky ars poeticája.

A magyar irodalmi hagyomány vonatkozásában a Szenteleky-opusban a két tanulmányon kívül csak hivatkozásokra bukkanunk. Többek között felháborodik az akadémiai vaskalaposságon, amely akadály a modern irodalom-szemlélet térhódításának. Figyelmezteti a magyar parasztról írókat, hogy „ma már nem lehet Vas Gereben modorában novellát írni”. S a számára kedves, rokon író Török Gyula értékét azzal kívánja bizonyítani, hogy „Mély, bús problémákat” kereső rajzait, melyekben „fáradt” lelkeket ábrázolt, s „komoly, szinte vigasztalan”, „sötét szálakkal” szövögetett, Kemény Zsigmondéhoz érzi hasonlatosnak.

Közelmúltjának magyar irodalmi hagyományából Szenteleky legtöbbet talán Ady Endrét említi. Nemcsak mint szerb költőknek kínált méltó fordítói feladatot, hanem mint a modernség követendő huszadik századi eszményét, mércéjét.

Talán a vártnál kevésbé gazdag az író Szenteleky magyar irodalmi hagyományképe, de kétségtelenül végiggondolt, megalapozott: vagy követendő irodalmi példaként tűnik fel, mint Arany esetében a tökéletesség hangsúlyozása, vagy a modernség irányadója, mint Ady költészete, vagy pedig Szenteleky önarcképeként áll előttünk, mint a Madách-portré.

TETSZÉSEK ÉS TÖREKVÉSEK

CSÁNYI ERZSÉBET

A *Híd* 1971-es januári száma különmelléklet formájában közli Bori Imre összeállítását a század eleji hazai magyar szerzők esztétikai vonatkozású írásaiból. A bevezetővel ellátott szemelvénygyűjtemény címe: Esztétikai gondolkodásunk történetéből. Hét író szerepel itt a század első felében írt szövegeivel, tehát abból az időből, amikor a jugoszláviai magyar irodalomnak önnön